

Спеціалізована вчена рада Д 26.055.01
при Київському національному
торговельно-економічному університеті

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу
БОСОВСЬКОЇ МИРОСЛАВИ ВЕЛІКСІВНИ
«УПРАВЛІННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ ТУРИСТИЧНИХ
ПІДПРИЄМСТВ»,
поданої до захисту на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук
за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

1.Актуальність теми дослідження. В останні роки зростає дослідницький інтерес до проблем управління туристичними підприємствами, активізується науковий пошук новітніх підходів до становлення та розвитку інтеграційних процесів, формування сучасних типів та видів стратегічної взаємодії суб'єктів, трансформації економічних відносин туристичних підприємств з їхніми партнерами. Відповідно актуалізується потреба глибокого дослідження та розробки теоретичних, концептуальних та методологічних положень управління інтеграційними процесами туристичних підприємств, взаємодія яких утворює принципово нову наукову парадигму та предметну область економічних досліджень. Це зумовлює проведення досліджень на стику наукових дисциплін і напрямів, які відображають прагнення дослідника до поглибленого розуміння довгострокових трендів економічного розвитку економіки та туризму у глобальному і локальному контекстах та з урахуванням пріоритетних завдань управління туристичними підприємствами. Отже, тема дисертаційної роботи М.В. Босовської «Управління інтеграційними процесами туристичних підприємств», мета і

поставлені завдання дослідження є актуальними і важливими.

2.Зв'язок роботи з державними чи галузевими науковими програмами, планами, темами, пріоритетними напрямками розвитку науки й техніки. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Київського національного торговельно-економічного університету, в яких докторант брала безпосередню участь, а саме: «Управління інтеграційними процесами туристичних підприємств» (номер державної реєстрації 0114U000326); «Організаційно-економічний механізм розвитку туристичних кластерів в Україні» (номер державної реєстрації 0113U000510); «Бізнес-процеси в туристичній індустрії» (номер державної реєстрації 0110U002492); «Розроблення Державного стандарту України “Послуги туристичні. Типи засобів розміщення. Термінологія» (номер державної реєстрації 0103U008010); «Управлінський механізм розвитку туристських дестинацій в Україні» (номер державної реєстрації 0109U000723); «Розроблення науково-методичного забезпечення програм перепідготовки та підвищення кваліфікації викладачів і фахівців туристичного супроводу для івент-заходів» (номер державної реєстрації 0110U002485); «Управління інноваційним розвитком підприємств у сфері туризму» (номер державної реєстрації 0112U000603); «Сервісне управління санаторно-курортними та оздоровчими підприємствами» (номер державної реєстрації 0114U000323). Крім того, дисертант брала участь у НДР Національної металургійної академії України «Методологія управління підприємствами різних організаційно-правових форм та форм власності» (номер державної реєстрації 0107U001146).

3.Ступінь обґрунтованості сформульованих у дисертації наукових положень, висновків та рекомендацій. Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані в дисертації, є обґрунтованими, достовірними та логічними.

Метою дисертаційної роботи є розроблення теоретичних і методологічних положень управління інтеграційними процесами в туристичному секторі економіки, а також наукове обґрунтування практичних рекомендацій щодо його запровадження (с 8). Для досягнення поставленої мети у роботі передбачено виконання комплексу взаємопов'язаних завдань, вирішення яких дало змогу сформулювати висновки концептуально-теоретичного, методологічного та науково-практичного змісту. Вивчення змісту дисертації дозволяє зробити висновок про те, що здобувачем досягнута поставлена мета і виконано визначені завдання. Оцінюючи викладений в дисертації матеріал слід відмітити його вдалу структурно-логічну побудову, яка дозволила дисертанту здійснити комплексне дослідження, сформулювати обґрунтовані висновки та пропозиції у всіх розділах та їх структурних елементах. Робота завершується загальними висновками та кваліфіковано оформленими додатками. Дослідження насичене обґрунтуваннями автора, який критично оцінює позиції вчених з досліджуваної проблематики.

Узагальнюючи позиції і погляди вчених, автором сформульовано обґрунтоване з наукової точки зору визначення сутності інтеграційних процесів суб'єктів господарювання (с.60-72), систематизовано інтеграційні процеси в економіці(с.72-88), науково інтерпретовано різноаспектні методологічні підходи до розуміння інтеграції (с. 31-43) та генерування вкладу технологічної, еволюційної, неокласичної, інституційної, стратегічної та інформаційної парадигм та холізму системного, функціонального, процесно-структурного, логістичного, просторового та синергетичного підходів в управління інтеграційними процесами туристичних підприємств як міждисциплінарної концепції (с. 43-60, с.473-492) та наукових дискусій про полісемантичність та багатоаспектність інтеграційних процесів (с.27-28; с. 65-66). Обґрунтовані концептуальні основи управління інтеграційними процесами(с. 93-165). Автором внесено значний доробок до теорії управління інтеграційними процесами туристичних підприємств, зокрема,

запропоновано концепцію інтеграційного розвитку туристичних підприємств(с.144-154), концептуальні положення управління інтеграційними процесами туристичних підприємств, (с. 154-167). Автором визначено базові елементи концепції, а саме: об'єкти, суб'єкт, мета, напрями реалізації, завдання, пріоритети, принципи управління інтеграційними процесами, що дозволило сформувати її методологічну та інструментальну складову (с. 137-144).

Науково-обґрунтованим слід визнати підхід щодо формування стратегічного партнерства туристичного підприємства як специфічного формату інтеграційної взаємодії суб'єктів туристичної діяльності (постачальників, потенційних або дійсних конкурентів, ділових партнерів, споживачів) на основі компліментарності (с.245-249); концептуальні засади управління мережевою взаємодією підприємств на основі визначення принципів їх функціонування, розроблення організаційних моделей організації взаємодії її агентів (с.285-288);. теоретичні основи формування інтеграційних процесів на основі конвергенції суб'єктів туристичної діяльності на основі кластерної взаємодії, автором визначено сенсоутворюючі (іманентні) та бажані ознаки туристичного кластера (с .319-325; с. 309-313);. сформовано семантичну модель формування структури туристичного кластера з виокремленням таких структурних блоків як, атрибути, драйвери, середовище, результати та платформи с. 314-319);

Автором уточнені визначення категорій і понять: інтеграція, інтеграційний процес, інтеграційний зв'язок, інтеграційні відносини, інтеграційна взаємодія, інтеграційний розвиток, управління інтеграційними процесами та ін., що відповідає теоретичним та прикладним потребам реалізації інтеграційних процесів, сприяє уніфікації термінології, її визначеності. Крім того, до тезаурусу, включено окремі різновиди інтеграційних процесів, що сприяє їх семантичній усталеності (с. 133-136; с.515-516; с.31-40; с.62-63; с. 241-244; с.280-285; с. 304-309; с. 342-345).

У роботі обґрунтовано методологічні засади управління інтеграційними процесами туристичних підприємств через виокремлення сукупності вимог, системи основоположних та специфічних принципів, структурних параметрів, внутрішніх та зовнішніх обмежень, континууму бізнес-процесів формування та розвитку інтеграційної взаємодії в контексті мережевої співпраці, стратегічного ринкового співробітництва зацікавлених учасників (постачальники, споживачі, контрагенти, конкуренти), кластерних структур та публічно-приватних партнерств. Це забезпечить реалізацію розробленої автором концепції, яка спрямована на формування унікальних конкурентних переваг через забезпечення комплементарності матеріальних та нематеріальних активів між формально незалежними партнерами в процесі інтеграції та конвергенцію ключових компетентностей та знань. (с. 153-167).

Обґрунтовано доцільність формування публічно-приватного партнерства в туризмі на основі синтезу структурно-системного та функціонального підходів(с. 348-351).. Опонент поділяє висновок автора, що це створить нові перспективи і можливості для соціально-економічного розвитку туристичних підприємств та туристичних дестинацій. Обґрунтовані методологічні підходи можна використати для прийняття управлінських рішень та вибору стратегічних векторів розвитку інтеграційних процесів (с. 163-166; с. 230-236; с. 583-590; с.271-275; с.297-392; с.337-339).

Достовірність і новизна отриманих результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження є достатньо достовірними, що підтверджується обсягом опрацьованих нормативно-законодавчих актів, статистичних даних, результатів власних спостережень, публікацій вітчизняних і зарубіжних вчених науковців. Обсяг і глибина виконаного дослідження достатня для обґрунтування наукових висновків і положень, що виносяться на захист. Висновки і пропозиції ґрунтуються на всебічному аналізі первинних та вторинних інформаційних джерел. Список використаних джерел складається з 1190 найменувань, в ньому представлені наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників з питань, які розкривають досліджену

докторантом проблематику. Міждисциплінарність наукової проблеми обумовило застосування автором комплексу загальнонаукових і емпіричних, наукових методів: що дозволило реалізувати визначені завдання

Дисертантом отримані результати, що містять елементи наукової новизни. Їх можна вважати вагомим науковим внеском у теорію і практику управління інтеграційними процесами туристичних підприємств. До найбільш значимих здобутків можна віднести наступні наукові положення:

- вперше запропоновано концепцію інтеграційного розвитку туристичних підприємств, відповідно до якої управління інтеграційними процесами спрямовано на досягнення збалансованого розвитку туристичних підприємств через формування інтегрованої цілісності у межах створення простору соціально-економічної взаємодії локально організованих економічних систем;

- вперше розроблено методологічні засади управління інтеграційними процесами туристичних підприємств на основі декомпозиції функцій, що реалізуються в інтеграційному;

- вперше сформовано предметно-змістовне наповнення та взаємозв'язок елементів понятійно-категоріального апарату у тезарусі концепції інтеграційного розвитку;

- удосконалено методологічні основи управління мережевими структурами в туристичному бізнесі шляхом поєднання процесного та структурно-логічного підходу до створення портфелю взаємовідносин між агентами, підтримки та координації взаємовідносин між агентами, управління ризиками;

- удосконалено методологічний підхід до створення економіко-інформаційного простору віртуальної взаємодії на основі мультиагентної віртуальної інформаційної площини, що дозволяє реалізувати механізми взаємодії економічних агентів (через акумулювання, обробку, розподіл, використання консолідованої інформації з метою інформаційної підтримки прийняття управлінських рішень в межах реалізації концепції інтеграційного

розвитку. Архітектуру мультиагентної інформаційної площини автором обґрунтовано у контексті 4-х рівнів;

- набули подальшого розвитку прикладні підходи до формування теоретичного підґрунтя досліджуваної концепції (с. 44, с. 145-146), здійснення компаративного аналізу щодо визначення сутності інтеграції, понятійного базису концепції інтеграційного розвитку (с. 487-489; с. 521-530), класифікації туристичних кластерів, мережевих структур за різними змістовними ознаками (с. 285-286; с. 598-602; с. 602-605), формування критеріїв вибору стратегічних партнерів (с. 265-267), сегментації партнерів (с. 269-268), застосування мультиагентного моделювання для розроблення структурно-логічної послідовності побудови системи управління віртуальною взаємодією (с. 97-98), групування наявних теорій та концепцій управління з метою їх емпіричної конвергенції для обґрунтування теоретичного базису формування концепції управління інтеграційними процесами туристичних підприємств (с. 490-494), розроблення інформаційно-аналітичних основ дослідження інтеграційних процесів туристичних підприємств (с. 392-393), методики декомпонування та визначення конфігурації суб'єктів туристичної діяльності на основі тенденцій та критеріїв їх інтеграційного розвитку (с. 207), методичних засад формування та реалізації інтеграційних стратегій та програм інтеграційного розвитку (с. 380; с. 383).

У процесі дослідження автором були розроблені пропозиції щодо конкретних методик і рекомендацій щодо вдосконалення управлінської діяльності туристичних підприємств

Значення результатів дослідження для науки і практики.

Основні положення, викладені в дисертації, апробовані на 43 міжнародних науково-практичних конференціях, круглих столах, форумах, пулах, симпозіумах, що відбулися упродовж 2009–2014 рр. в Україні та за її межами (Росія, Білорусь, Італія, Латвія, Болгарія, Грузія).

Положення дисертації доведені до рівня методичних розробок, практичних рекомендацій щодо удосконалення управління інтеграційними

процесами туристичних підприємств та впроваджені у: Державному агентстві України з туризму та курортів (довідка №3064/50/22-14 від 21.11.2014 р.): методичні засади формування стратегічного партнерства в туризмі, методика створення туристичних кластерів на ресурсно-інтеграційних засадах, пропозиції щодо оцінювання результативності взаємодії учасників туристичного кластеру, методичні підходи до формування та реалізації програм публічно-приватного партнерства в туризмі; Департаменті інфраструктури та туризму Полтавської обласної державної адміністрації (довідка №01-33/6/1113 від 14.10.2014): пропозиції щодо розвитку туризму у межах туристських дестинацій на засадах кластеризації та розвитку стратегічного партнерства влади та бізнесу; напрями удосконалення механізмів впливу органів виконавчої влади на розвиток регіональних туристських дестинацій; Туристичній Асоціації України (довідка № 121 від 11.06.2013 р.): рекомендації щодо розроблення мультиагентної системи інформаційно-комунікаційного забезпечення інтеграційних процесів туристичних підприємств; методологічний підхід щодо визначення ефективності інтеграційного розвитку підприємств на основі стратегічного синергізму; ТОВ «Тревел Профешнл Груп», м. Київ (довідка № 1014 від 17.12.2013): методичні підходи до формування та реалізації інтеграційної стратегії туристичними агентами та виробниками туристичного продукту; методика визначення ефективності інтеграційної взаємодії туристичного оператора з агентствами; ТОВ «Сова», м. Київ (довідка №2814-с від 10.09.2014): методики щодо: формування внутрішнього стратегічного потенціалу туристичного підприємства, формування архітектури взаємодії підприємств групи «Сова» на основі мультиагентного підходу, визначення стратегічної позиції підприємства на ринку та прогнозування перспектив реалізації стратегічних намірів щодо розвитку інтеграційної взаємодії на основі матричної моделі, удосконалення управління інтеграційним розвитком в умовах невизначеності; ТОВ «Галеон Тревел Груп на Печерську», м. Київ (довідка № 004/06-13 від 03.06.2013 р.): рекомендації щодо формування моделей стратегічної взаємодії головної компанії мережевої структури з

партнерами; ТОВ «Мережа магазинів Горящих путівок», м. Київ (довідка № 0018-К від 14.02.2013): методика узгодження цільових орієнтирів учасників мережевої структури; ТОВ «Візар Тревел», м. Київ (довідка № 14 від 7.04.2014): методичні підходи до формування інтегрованої системи збуту туристичного продукту оператором; рекомендації щодо сегментації споживачів, методика визначення ресурсного забезпечення інтеграційних процесів; агентстві мережі агенцій «TurSale» (ФОП «Павлова О.В.», м. Київ), (довідка № 07 від 15.09.2014): пропозиції щодо формування відносин суб'єктів туристичної діяльності із зовнішнім середовищем на засадах партнерства та консолідації, методика оцінки синергетичного ефекту інтеграційної взаємодії; ТОВ «Компанія «Соляріс», м. Київ (довідка № 03-13 від 05.12.2013): методика реалізації програм співпраці з партнерами на засадах консолідації знань та трансферту технологій, методика формування інтегрованої системи віртуалізації збуту туристичного продукту; ТОВ «Кароліна Груп», м. Київ (довідка № 0041-13В від 27.05.2013): методика розширення партнерських зв'язків підприємства з туристичними операторами, агентами та споживачами туристичного продукту на регіональному ринку на засадах компліментарності; пропозиції щодо формування та реалізації інтеграційної стратегії підприємства на основі кластерного розвитку; ПП «Світовид'2007», м. Бориспіль (довідка № 19/3 від 17.06.2014): методика забезпечення інтеграційного розвитку підприємства на основі формування портфелю відносин з суб'єктами господарювання в межах логістичного ланцюга створення вартості; рекомендації щодо оцінки стратегічних можливостей підприємства та його ресурсного потенціалу як передумов для реалізації інтеграційної стратегії; методичні підходи до реалізації програм інтеграційного розвитку підприємства.

Повнота висвітлення основних результатів дослідження в публікаціях. За результатами аналізу опублікованих докторантом праць, опонент відмічає, що основні положення дисертаційної роботи опубліковано дисертантом самостійно та у співавторстві у 81 науковій праці, у тому числі: в одноосібній монографії (42,99 друк. арк.) та 9 монографіях, виконаних у

співавторстві (з них дві міжнародні), 34 статтях у наукових фахових виданнях, з них 14 статей у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз, 37 публікацій в інших виданнях. Особисто здобувачу належить 105,29 друк. арк.

Стиль та мова викладення результатів дослідження. Дисертаційна робота характеризується науковим стилем викладення. Розділи та підрозділи дослідження подано у логічному зв'язку та послідовності. Одержані результати достатньо обґрунтовані та аргументовані. За змістом проведених досліджень робота відповідає спеціальності 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації.

Автореферат за своїм змістом відповідає основним положенням та висновкам, наведеним в дисертаційній роботі, відображає структуру та логіку викладеного в ній матеріалу.

Дискусійні питання та основні зауваження. Не зважаючи на високу наукові та практичну цінність дисертаційного дослідження, наявність наукових положень, які містять елементи наукової новизни, опонент вважає, що зміст дисертаційної роботи Босовської М.В. має дискусійні положень, теоретико-методологічний та прикладний характер яких може бути предметом наукової дискусії при захисті дисертаційної роботи:

1. Досліджуючи теоретичний базис управління інтеграційними процесами дисертант зосередив увагу на дослідженні теорій та концепцій, які внесли свій вклад у формування концепції інтеграційного розвитку (рис. 1.5). При цьому увагу було зосереджено на осмисленні і генеруванні теоретичних здобутків на основі еволюційного підходу за методологією формування конкурентних переваг. На думку опонента автором недостатньо розкрито цей аспект, оскільки доцільно було б вказати, який вклад кожної з концепцій в управління інтеграційними процесами підприємств, ідентифікацію обмеженість застосування наявних теоретичних положень, встановити

причинно-наслідкових зв'язки між концептами, які формують теоретичне забезпечення управління інтеграційними процесами.

2. На с. 158 (п. 2.4) автором представлено формалізовану модель процесу інтеграційної взаємодії, що дозволяє визначити іманентні складові інтеграційного розвитку туристичних підприємств та представити їх залежність. Безумовно важливим показником цієї моделі визначено «інтеграційні обмеження певного учасника у певний момент часу». При цьому в зазначеному параграфі та інших розділах роботи мало приділено уваги цьому питанню, хоча, на думку опонента, воно є важливим в контексті проведення дослідження.

3. Запропонований для аналітичного аналізу апарат міжнародних порівнянь конкурентоспроможності туристичної галузі як чинника інтеграційної взаємодії підприємств (п. 3.2) безумовно інформаційно ємний та, на жаль, характеризує нашу країну, як таку, що «наздоганяє» країни з розвинутою економікою, та відповідно, маючими високий потенціал, як для розвитку туризму, так і для розвитку інтеграційних процесів на різних рівнях економічної системи. Чи варто було проводити такий об'ємний аналіз, щоб прийти до очевидних висновків?

4. У підрозділі 4.1. «Методологічні засади стратегічного партнерства на основі комплементарності» автором запропоновано методична конфігурація формування портфеля відносин з партнерами на основі вибору партнерів за сукупністю універсальних та специфічних критеріїв (кількісних та якісних) (табл. 4.9), які дозволяють визначити цінність відносин. Це в подальшому стало методологічною основою формування матричної моделі вибору альтернатив розвитку стратегічного партнерства (рис. 4.4). Однак, автором не здійснено практичну апробацію зазначених розробок. Крім того доцільним було б поглиблення питання формування структурних критеріїв параметра надійності партнера (табл.4.9).

5. Обрати інтеграційну стратегію (п.5.2.) автором запропоновано здійснювати на основі рівня використання потенціалу інтеграційної взаємодії

